Kazlų Rūdos šnekta ir jos ypatybės

Aldonas Pupkis

Kazlų Rūdõs ir jos apylinkių žmonės kalba pietinės vakarų aukštaičių tarmės (vakarų aukštaičių kauniškių) kapsų patarmės šnekta.

1. Tarmė, patarmė, šnekta. Dialektologija, arba tarmių mokslas, tarmėtyra, visas lietuvių kalbos tarmes skiria į dvi dideles grupes – aukštaĩčių tarmę ir žemaĩčių tarmę. Šios dvi savo ruožtu skirstomos toliau. Antai aukštaičiai suskyla į rytų, vakarų ir pietų aukštaičius. Vakarų aukštaičiai turi dvi svarbiausias patarmes: šiaurinė dalis vadinama šiaulìškiais, o pietinė – kaunìškiais. Pagal tam tikras garsyno ypatybes vakarų aukštaičiams artimi Klaipėdos krašto aukštaičiai.

Kazlų Rūdos šnekta priklauso vakarų aukštaičių kauniškių patarmei, mokslo darbuose ir šiaip žmonių kalboje paprastai vadinamai suvalkiečiais. *Suvalkiẽčiai* šiaip jau reiškia ne tarmę, o regioninę (sritinę) bendruomenę su savo papročiais, pasaulėjauta, dvasiniu kultūriniu paveldu (ir ... anekdotais). Dabar šia pačia termino reikšme skatinamas vartoti gyvojoje (tarmių) kalboje nepažįstamas žodis *sūdùvis*, artimos prūsams baltų genties gyventojo pavadinimas. Tie du žodžiai – *suvalkiečiai* ir *sūduviai* – toliau konkuruoja vartosenoje, bet dialektologijoje jie praktiškai nevartojami – joje verčiamasi minėtu vakarų aukštaičių kauniškių vardu. Kai kur pavartojamas *Ùžnemunės* terminas įvardija geografinę sąvoką, o ne tarmę (į Užnemunę įeina ir pietų aukštaičių dzūkų tarmė).

Jeigu vakarų aukštaičius kauniškius pavadiname savarankiška tarme, ją reikia skirstyti į patarmes. Jų yra trys: kapsai, zanavykai ir veliuoniškiai. Terminai pasidaryti ne vienu pagrindu: *kàpsai* – pagal žodelių *kàp* ir *tèp* tarimą (Antano Salio nuomone, juos būtų galima vadinti ir *tepsiais*), *zanavỹkai* yra skolinys iš lenkų *za Nowy, ze Newy* ir jo nepajėgė išstumti vertinys *Užnoviai*[1], *veliuonìškiai* – pagal vietovardį *Veliuonà.* Kiekviena patarmė susideda iš kelių ar keliolikos šnektų, kurių ribos nustatomos pagal įvairius kalbinius požymius arba šiaip taikomuosius poreikius.

2. Vakarų aukštaičių kauniškių tarmės ypatybės. Aukštaičių tarmė skirstoma pagal tam tikras garsų tarimo ir kirčiavimo (prozodijos) ypatybes. Tų ypatybių paprastai nurodomos kelios. Pirmoji – kirčiuotų dvigarsių *am, an, em, en* tarimas: vakarų ir pietų aukštaičiai juos taria kaip bendrinėje kalboje (*kam̃pas, kánda, pémpė, skeñdo*), o rytų aukštaičiai vietoj jų turi naujai atsiradusius *um, un, im, in* (*kum̃pas, kúnda, pímpė, skiñdo*); atskirose patarmėse esti ir kitokių šių dvigarsių tarimo pakitimų. Antroji ypatybė – senųjų nosinių *ą, ę* tarimas: vakarų aukštaičiai čia taria ilguosius balsius *a, e* (*žą̃sys, skę̃sta, nãmą, gẽlę*), o pietų ir rytų aukštaičiai – ilguosius (resp. pusilgius) balsius *ū* ir *į* (*žūsys, skį̃sta, nãmų, gẽlį*). Šių dviejų ypatybių ir pakanka toms trims aukštaičių tarmėms (patarmėms) atskirti. Jeigu norima vakarų aukštaičius kauniškius skirti nuo šiauliškių, imama kad ir viena kirčiavimo ypatybė – kirčio (ne)atitraukimas: kauniškių kirtis neatitraukiamas (kirčiuojama pagal tą pačią vadinamąją vakarietiškąją sistemą kaip bendrinėje kalboje, nors tam tikrų žodžių ar panašios darybinės sandaros žodžių grupių kirčiavimas gali skirtis), o šiauliškių atitraukiamas pagal sąlyginį ar visuotinį kirčio atitrau-

[1] *Zanavykų šnektos žodynas*, t. 1 A–K, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 7.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

kimo dėsnį (plg. kauniškių *rankà, rankàs, einù, einì* ir šiauliškių *rañka, rañkas, eĩnu, eĩni*). Beje, kirtis dar neatitraukiamas rytų aukštaičių vilniškių ir beveik visų pietų aukštaičių tarmėse, bet šios nuo kauniškių skiriasi kitomis fonetikos ypatybėmis.

3. Kapsų patarmės ypatybės. Kaip turėjo paaiškėti iš vakarų aukštaičių kauniškių tarmės ypatybių, kapsai daugeliu požymių nesiskiria nuo bendrinės kalbos ir kartu su zanavykais yra pati į ją panašiausia lietuvių kalbos tarmė. Bet nė viena mūsų tarmė, net pati artimiausia, nėra lygi bendrinei kalbai. Tų daug panašumų yra todėl, kad dabartinė bendrinė kalba buvo kuriama ir formavosi aukštaičių kauniškių ir buvusios Rytų Prūsijos baltsermėgių tarmės pagrindu per vakarietiškąjį rašomosios kalbos variantą, įkūnytą daugiausia Augusto Šleicherio ir Frydricho Kuršaičio gramatikose. Arčiausiai bendrinės kalbos kapsų ir zanavykų pãtarmės liko fonetikos (garsyno), iš dalies kirčiavimo ir morfologijos (žodžių kaitybos ir darybos) atžvilgiu. Nemaža dalis sintaksės dalykų, o ypač žodyno bendrinei kalbai imta ir iš kitų tarmių – aukštaičių ir žemaičių. Todėl dabartinė bendrinė kalba nuo pat savo galutinio susiformavimo XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje funkcionavo kaip savita, atskira, nė su víena tarme nesutampanti sistema ir atlieka daug įvairių savarankiškų funkcijų, kurių tarmėms nė nereikia arba tarmėse tų funkcijų yra tik užuomazgų.

Savo ruožtu, kaip jau minėta, vakarų aukštaičiai kauniškiai tarpusavyje irgi šiuo tuo skiriasi. Pagal vienus fonetinius ir prozodinius požymius sutampa kapsai ir zanavykai, pagal kitus – zanavykai ir veliuoniškiai. Antai visuotinai pripažįstama, kad kapsai ir zanavykai ryškiausiai skiria (priešina) ilguosius ir trumpuosius balsius visose žodžio padėtyse (naujausi eksperimentiniai tyrimai rodo, kad ilgieji nekirčiuoti balsiai yra trumpesni – gali būti sutrumpėję iki pusilgių[2], bet ilgumo ir trumpumo priešprieša visur akivaizdi, plg. *kąsti : kàsti; švęsti : mèsti; bū́tas : bùtas; dỹdis : dìdis* – tai kirčiuota padėtis; nekirčiuotoje padėtyje: *dúoną : dúona; sáulę : sáule; tìltų : tìltu; bróli : bróli!* Būtina pabrėžti, kad ilgųjų tarimas žodžio gale (ir kitose žodžio dalyse – šaknyje, kamiene) yra tokia ryški, kitų lengvai iš klausos suvokiama ypatybė, kad ji kapsus ir zanavykus labai atskiria nuo visų kitų tarmių tarimo ir iškelia juos kaip pačius artimiausius bendrinei tarčiai atstovus. Kitose tarmėse ir šnektose (gal iš dalies išskyrus pietų aukštaičius) nekirčiuoti ilgieji balsiai tariami arba pusilgiai, arba visai trumpi (pastarieji ypač žodžio gale). Tokius pačius aiškiai patrumpėjusius žodžio galo ilguosius balsius taria ir veliuoniškiai – tuo jie atsiskiria nuo zanavykų ir kapsų.

Ypač ilgus žodžio galo balsius taria zanavykai, ir ne veltui jų kalba kartais prilyginama giedojimui. Antanas Salys yra rašęs, kad „galūninius balsius *ą, ę* zanavykai ištaria kiek ilgėliau negu kapsai, pvz.: *rañką, kãtę*. Bet iš kitos pusės *į* ir *ų* abiejų tariami veik vienodo ilgumo, pvz.: *pãtį, sū́nų*“[3]. Beje, kapsai ir zanavykai visose žodžio padėtyse išlaiko labai artimus bendrinei kalbai balsius *o* ir *ė* (ilguosius). Jie yra labai įtempti, „švarūs“ (palyginti, pavyzdžiui, su pietų aukštaičių padvibalsintu tarimu) ir ypač jų žodžio galo tartis šias patarmes atskiria nuo visų kitų tarmių ir patarmių (veliuoniškiai žodžio gale taria paprastai *sãku, sãki*, kapsai ir zanavykai *sãko, sãkė*).

Zanavykus nuo kapsų skiria ne tik toks iš pirmo žvilgsnio nereikšmin-

[2] Kazlauskienė A., Balsių kiekybės santykiai pietinių vakarų aukštaičių tarmėje, *Kalbotyra*, XLII (1), 1998, p. 61–77 ir ten nurodyta literatūra.

[3] Salys A., *Raštai*, t. IV. Roma, 1992, p. 320.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

gas žodelių *kaip* ir *taip* tarimas (*kaĩp, teĩp : kàp, tèp*), bet ir tvirtagalių dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių tarimas; kapsų tarimas čia sutampa su bendrine kalba, o zanavykai balso spūdį išdėsto per abu dvibalsio ar dvigarsio sandus, pvz.: *vãĩkas, rẽĩkia, lãũkas, kiãũlė, kãĺtas, pẽĺnas, rãm̃stis, rẽm̃tis; laukãĩ, liepẽĩ, tẽĩp* ir t. t. Dar ir šitoks jų tarimas didina zanavykų patarmės dainuojamąjį pobūdį.

4. Kazlų Rūdos šnektos tyrimas. Senųjų mūsų tarmių tyrėjų darbuose kalbos faktų iš Kazlų Rūdos neaptikta. Mokslinėje Antano Baranausko, Kazimiero Jauniaus, Kazimiero Būgos apyvartoje Kazlų Rūdos vardo nebuvo. Antai Kazimiero Būgos 1924 m. pradėto leisti „Lietuvių kalbos žodyno“ sutrumpinimų sąraše iš mums rūpimo kapsų kampo įtraukti tik Pìlviškiai, Veiveriaĩ ir Vìšakio Rūdà[4]. Tai neturėtų nieko stebinti, nes XIX a. ir XX a. pradžioje Kazlų Rūda buvo menkas nežymus kaimelis ir nežymi Kazlų Rūdos geležinkelio stoties gyvenvietė. Antai 2004 m. birželio mėn. užrašyta senyvo kazlinio nuomone, „aštuonioliktais metais Kazluos gyveno penki žydai i trys žmonės“. Tai, žinoma, kiek perdėta, bet nėra labai toli nuo tiesos. Broniaus Kviklio duomenimis, iki Pirmojo pasaulinio karo ten „buvo tik 10 sodybų, kurių 7 priklausė žydams, 3 lietuviams“[5]. Tik po karo, įsteigus Kazlų Rūdos katalikų parapiją (1922) ir sudarius Kazlų Rūdos valsčių (1930) miestelis ėmė augti įvairiais atžvilgiais: ekonominiu, demografiniu, dvasiniu kultūriniu. Todėl visai suprantama, kodėl tik XX a. IV dešimtmetyje Kazlų Rūda pakliūva ir į kalbos mokslo akiratį. Bene pirmasis šiuo atžvilgiu jos vardu naudojęsis buvo žymus kalbininkas, vardyno specialistas, kalbos normintojas ir praktikas, vienas iš žymiausių mūsų dialektologų Antanas Salys (1902–1972).

Tame dešimtmetyje kalbininkai ėmėsi norminti vardyną. 1934 m. „Gimtosios kalbos“ žurnale buvo paskelbtas „Geležinkelio stočių vardų“ sąrašas[6]. Iš mums artimų vietų jame minima *Bagótoji, -osios* (priduriama, kad kartais sakoma ir *Bagotšilis*), *Júrė, -ės* (primenama, kad *Jūrą* tepažįsta tik rusų raštinė ir žemėlapiai), *Garliavà, -õs, Garliãvą* (kirčiavimas *Gařliavą* netaisyklingas), *Krūveliaĩ, -iū̃, -iùs, Maurùčiai, -ių, Mauručiùs, Pabalìškiai, -ių, -iùs, Vinčaĩ, -ùs*. Darbe rašoma, kad *Kazlų Rūda* esanti išsiversta iš *Kazłowa Ruda* ir kaip norminė viešajai vartosenai teikiama lytis *Kazlaĩ, -ū̃*, nes „tik taip apylinkės žmonės vadina kaimą ir stotį“[7].

Dėl vietos žmonių vadinimo abejonių nekyla – net ir dabar, praėjus 7-ioms dešimtims metų, *Kazlùs* vartoja visa iš šių apylinkių kilusi senoji karta, iš dalies ir vyresnioji karta (jie save ir vadina *kazlìniais*), o vidurinė ir ypač jaunesnioji karta bei atvykėliai iš kitų vietų to vardo jau vengia (daugeliui *Kazlai* turbūt yra tik už 2 km esantis kaimas) ir save vadina kerėpišku kalbos dariniu *kazlųrūdiečių* vardu, primenančiu sovietmečio darkalus *naujavilnietį, vaiknamietį, pirmyņįkomunizmietį...*

Bet nors buvo teiktas tik *Kazlų* vardas, oficialiai įsigalėjo *Kazlū̃ Rūdà* ir dabar niekas jau nesiūlys grįžti atgal. Prie to įsigalėjimo gal prisidėjo tuometinė geležinkelių valdyba, nes ji rūpinosi visame geležinkelyje iškabinti stočių vardų ženklus (lenteles). Kaip ir visada būna nepaisant kalbininkų patarimų, prie stoties buvo iškabintas *Kazlų-Rūdos* pavadinimas. Dėl to 1938 m. tas pats Salys

[4] *Lietuvių kalbos žodynas*, sudarė K. Būga. I sąsiuvinis, Kaunas: Švietimo ministerija, 1924, p. XVIII–XIX.

[5] Kviklys B., *Mūsų Lietuva*, t. III, 2-oji (fotografuotinė) laida. Vilnius: Mintis, 1991, p. 247. Kitokių duomenų pateikta „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ (žr. t. IX, p. 676).

[6] Salys A., *Raštai*, t. II, 1983, p. 675–682.

[7] *Ten pat*, p. 677.

© www.llt.lt

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

„Lietuvos aide“ rašė, kad brūkšnelio rašymas čia nepateisinamas kaip ir vietovardžiuose *Višakio-Rūda, Ąžuolų-Būda.* Kalbininkas dar pridūrė, kad vietos žmonių „paprastai vadinama *Kazlais*. Taigi dvilypio vardo nė nereikėtų“[8]. Jau po karo gyvendamas Jungtinėse Amerikos Valstijose savo paskelbtuose vietovardžių sąrašuose (1956, 1968) pirmoje vietoje jis rašė *Kazlaĩ* ir pridūrė dabartinį vardą pridėdamas pažymas *ir*, *arba*.

Antanas Salys domėjosi ne tik Kazlų Rūdos vardu, bet ir apylinkių tarme. IV dešimtmetyje pats apėjo kapsų ir zanavykų tarmes, jose užsirašė kalbos faktų, tautosakos. Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje yra jo keliolikos užrašų lapelių byla (F 111–26), kurioje randame įrašų ir iš Kazlų [Rūdos]. Įdomi jo užrašytų duomenų fonetinė transkripcija, vertos dėmesio apibendrinamosios pastabos: „Ilgumai visur sveiki. Kirtis ant antrojo komponento. Kapsi. e nevienodo siaurumo: prieš sekančius priešakinius balsius siauresni“ (p. 6 II pusė).

Vėliau vienam savo studentui Vytauto Didžiojo universitete Salys davė rašyti diplominį darbą iš kapsų tarmės. 1939 m. studentas Kazys Vėlyvis parašė darbą tema „Kapsų tarmės ribos ir jos pošnektės“. Darbo rankraštis dabar yra Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Antano Salio fonde (F 63–103). Tai pirmasis išsamus originalus tyrimas, kuriame nurodomos įvairios kapsų tarmės fonetinės ir morfologinės, taip pat kai kurios kirčiavimo ypatybės. Visas plotas suskirstytas į pošnektes ir apibūdinamos jų ypatybės. Skiriamos kelios kapsų pošnektės, iš kurių svarbiausiomis laikomos vakarinė (Vilkavìškio) pošnektė ir rytinė (Marijámpolės). Tarmės centras (ir vidurys) esantis Vilkaviškis ir jo apylinkės, mažiausiai paveiktas gretimų tarmių. Rytiniams kapsams skiriamos vietos nuo Garliavõs per Mauručiùs, Veĩverius, Skriaudžiùs, Marijámpolę ir toliau į pietvakarius. Pakraštiniai rytinių kapsų punktai esantys Naudžiaĩ, Kazlų Rūdà, Nedélberžis – jie autoriaus skirstinyje dar įeina į rytinių kapsų teritoriją.

Be tų svarbiausių dviejų pošnekčių, Kazys Vėlyvis taip pat skiria mažesnes: girininkų (Garliavà, Maurùčiai, Veiveriaĩ), pazanavykio ištįsusį plotą (tarp Vìšakio Rūdõs ir Kazlų Rūdõs Kudìrkos Naũmiesčio link), guogų (pietuose nuo Marijámpolės Kalvarìjos link) ir paprūsės (Kybártų, Pãjevonio, Vištýčio) pošnektes.

Mirus Kazimierui Būgai (1924) „Lietuvių kalbos žodyno“ rengimo darbas buvo atnaujintas tik 1930 m., kai jam vadovauti buvo paskirtas kalbininkas Juozas Balčikonis. Vadovo pastangomis buvo suorganizuota didelė žodžių rinkimo talka iš gyvosios žmonių kalbos visoje Lietuvoje. Žodyno rinkėjų atsirado ar buvo surasta, be jau minėtų Būgos vietų, dar iš Bagótosios, Kazlų Rūdõs, Plùtiškių, Skriaũdžių. Įdomu, kad Kazlų Rūdoje ieškoti rinkėjų ar pats užrašinėti žodžius galėjo ir pats Balčikonis. Joje jis veikiausiai yra lankęsis ir gal ne vieną kartą. Balčikonio namų archyve teko matyti kelis tuometinio Kazlų Rūdos parapijos klebono Petro Balasevičiaus laiškelius, kuriuose prašoma Balčikonio atvažiuoti atostogų, tariamasi dėl konkretaus laiko (tuo metu Kazlų Rūda kaip pušynų kraštas buvo populiari Kauno žmonių, ypač žydų, poilsiavimo vieta).

Po karo pamažu atsigavus ir išsiplėtus lietuvių kalbos tiriamiesiems darbams Kazlų Rūda ir jos apylinkės jau nebuvo visų užmirštas kraštas. 1951 m. surengta nemaža Mokslų akademijos ir Vilniaus universiteto kalbininkų ekspedicija į Kazlų Rūdą užrašyti kalbos faktų pagal „Lie-

[8] Salys A., *Raštai*, t. I, 1979, p. 348.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

tuvių kalbos atlaso“ rinkimo programą (žinoma, kad joje dalyvavo dabar garsiausias mūsų kalbininkas akademikas Zigmas Zinkevičius, – yra apie tai pasakojęs atsiminimų). Pagal tą pačią programą buvo aprašyta Aguřkiškės, Ąžuolų Būdõs, Bagótosios, Maurùčių, Plùtiškių, Sasnavõs, Skriaũdžių apylinkių tarmė (kai kurios po 2–3 kartus). Visi tada užrašyti kalbos faktai moksliškai apdoroti buvo sudėti į trijų tomų didžiai reikšmingą akademinį darbą „Lietuvių kalbos atlasas“[9]. Dalis šių ir nemaža kitų, naujų duomenų pateikta ir fundamentaliojoje Zigmo Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologijoje“[10] (1966).

Pokario metais, be jau minėto tarmių tiriamojo darbo, buvo populiaru rašyti vienos tarmės aprašus. Šitaip 1955 m. darbą tema „Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė“ parašė Teiberių kaime (Vilkaviškio rajone) gimęs kalbininkas Juozas Senkus (1907–1970)[11]. Jį apgynė kaip filologijos mokslų kandidato (dabar daktaro) disertaciją. Surinkęs dar papildomų duomenų iš kitų kapsų vietų ir zanavykų Senkus spaudoje paskelbė 10 straipsnių iš kapsų ir zanavykų morfologijos. Šie visi jo darbai „iki šiol teikia išsamiausią informaciją apie lietuvių bendrinės kalbos pagrindą sudarančias tarmes“ (A. Sabaliauskas[12]).

Mūsų rašiniui svarbu Juozo Senkaus aprašytų tarmių skirstymas. Dėl įvairių ypatybių autorius skiria dvi kapsų patarmes: „pirmuosius, kurie ribojasi su zanavykais ir todėl kartais vadinami pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsais, ir antruosius, kurie ribojasi su dzūkais, priedzūkiu ir viduriečiais“[13]. Svarbiausia skiriamoji jų ypatybė esanti tvirtapradžių dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* ir dvibalsio *ui* tarimas: pirmieji pirmojo sando neilgina, antrieji jį ilgina. Tos ypatybės skiriamoji linija eina nuo Garliavõs pro Aguřkiškę per Kazlų Rūdą Šunskų link. Be to, dėl įvairių kitų ypatybių kapsų tarmė dar skirtina į vakarinę ir rytinę patarmes.

Vėlesniais dešimtmečiais kapsų tarmė buvo tiriama epizodiškai – parašyta diplominių darbų, straipsnių kokiais atskirais klausimais. Iš svarbesnių ypač minėtini eksperimentiniai pietinių vakarų aukštaičių priegaidžių tyrimai[14] ir balsių kiekybės tyrimai[15]. Chrestomatijoje „Lietuvių kalbos tarmės“[16] paskelbta pluošteliai tarminių tekstų iš mums rūpimų vietų – Aguřkiškės, Ąžuolų Būdõs (užr. J. Senkus), Kazlų Rūdõs (užr. A. Pupkis), Maurùčių, Plùtiškių.

Didžiausias šios srities leksikos darbas yra dviejų tomų „Kazlų Rūdos šnektos žodynas“, neseniai baigtas rašyti ir rengiamas spausdinti. Jo I tomo išeinant iš spaudos laukiama 2008 m. Šiame žodyne apsibrėžta Kazlų Rūdos šnekta kaip leksikos duomenų sankaupos objektas, nusibrėžtos šnektos ribos ir nurodytos svarbiausios ypatybės. Remiantis šiais ir kitais duomenimis toliau straipsnyje nagrinėjamos įvairios šnektos ypatybės.

[9] *Lietuvių kalbos atlasas*, Vilnius: Mokslas, t. I, 1977, t. II, 1982, t. III, 1991.

[10] Zinkevičius Z., *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis, 1966.

[11] Senkus J., Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė. Filol. m. kand. disertacija, 1955, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius.

[12] *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 568.

[13] Senkus J., Kai kurios kapsų ir zanavykų tarmių veiksmažodžių ypatybės, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, Serija A, 2(5), 1958, p. 127.

[14] Girdenis A., Pupkis A., Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės (prozodiniai požymiai), *Eksperimentinė ir praktinė fonetika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas, 1974, p. 107–125 (kn.: Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai*, t. I, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 272–283).

[15] Kazlauskienė A., Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių kiekybė. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU, 1998.

[16] *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 1970.

© *www.llt.lt*
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

5. Kazlų Rūdos šnekta ir jos ribos. Konkrečiai kaip savarankiškos šnektos centras Kazlų Rūda įvardijama pirmą kartą. Jeigu reikėtų nurodyti gretimas kapsų šnektas, jos gal būtų Plùtiškių–Skriaũdžių šnekta, Aguřkiškės–Vìšakio Rūdõs–Jankū ir Pìlviškių–Šunskū šnektos. Kokį plotą užima Kazlų Rūdos šnekta (žr. žemėlapį)? Į šiaurę nuo Kazlų Rūdos šnekta siekia Jűrės kaimą ir eina iki višakinio miško, toliau pro Marackùs per Jűrės miestelį į Gudeliùs (nesiekiant Skriaũdžių) ir sukant pietvakarių kryptimi iki Vinčū, apimant Gaváltuvą, Gaisriùs ir nuo jų į šiaurę iki Krūveliū. „Kazlų Rūdos šnektos žodyne“ skiriami šie penki punktai (apylinkės): Ąžuolū Būdõs, Bebrùliškės, Gaváltuvos (su Lygumų gyvenviete), Guobū (su Gudėliais) ir Kazlū Rūdõs (su Jűrės kaimu ir miesteliu).

Kas skiria Kazlų Rūdos šnektą nuo kitų gretimų kapsų šnektų?

Plùtiškių–Skriaũdžių šnekta yra ryčiausia kapsų gyvenama teritorija ir pirmiausia ji skiriasi kitokiu tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* ir dvibalsio *ui* tarimu. Arčiau Kazlų Rūdos paprastai tariamas pusilgis pirmasis sandas, pvz.: *tí̀ltas, pí̀rmas, pú̀lti, stú̀mti*, o arčiau Plùtiškių – gerokai ilgesnis (visai ilgas), pvz.: *tí̀·ltas, pí̀·rmas, pú̀·lti, stú̀·mti* ir darosi panašus į priedzūkio tarimą kaip *pyrmas, tyltas* ir pan. Be to, šioje šnektoje beveik dėsningai vietoj bendrinės kalbos prielinksnio *į* ir priešdėlio *į-* vartojami *in* ir *in-*. Yra ir kitų skirtybių, bet šiedvi ryškiausios.

Aguřkiškės–Vìšakio Rūdõs šnekta yra zanavykai ir ji labai atsiskiria tvirtagalių dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių tarimu, pvz.: *šãĩltis, kãm̃pas, vaikãĩ, seniãũ* ir pan. Ši šnekta turi ir daugiau įvairių skirtybių, daug daugiau negu kitos minėtos šnektos, todėl net nelabai išprususiam klausytojui išgirsti šių dviejų šnektų skirtumų nebus pernelyg sunku.

Mažiausiai skirtumų esama su Pìlviškių–Šunskū (Marijámpolės) šnekta. Kiti gal čia skirtų dvi atskiras šnektas – Šunskū (Marijámpolės) šnekta (pošnektė) panašoka į Plùtiškių–Skriaũdžių šnektą, o Pìlviškių būtų artimesnė Kazlų Rūdos. Iš tikrųjų Pìlviškių–Šunskū ir Kazlū Rūdõs šnektos bendrybių turi tiek daug, kad atrodo, lyg būtų viena kitos tęsinys, ir net specialistui nurodyti aiškesnes skirtybes nėra lengva. Skiriasi vos viena kita smulkmena ir mūsų laikais dėl šnektų sąveikos ir dėl bendrinės kalbos poveikio tos skirtybės, ypač vidurinės ir jaunosios kartos kalboje, rodosi esančios neutralizuotos (panaikintos). Pavyzdžiui, iš tų nedidelių skirtumėlių remiantis „Lietuvių kalbos atlaso“ duomenimis galima nurodyti kitokį žodžio pradžios balsio *e* tarimą (*eĩti, ẽglė : aĩti, ãglė),* Kazlų Rūdos *okietỹs, zuikỹs, žvirblỹs*, Pilviškių *vokietỹs, zuĩkis, žvírblis* tarimą. Dabar minėtų kartų tų skirtumų kaip ir nėra. Vis dėlto vyresnieji suvokdavo kiek skiriantis šias šnektas – Pilviškių, kaip šiurkštesnę, statesnę, Kazlų Rūdos – minkštesnę, švelnesnę[17]. Tai galėjo lemti ir vos vos juntamas trumpųjų balsių *u, i* platumas (vakarinėje dalyje kiek platesni, rytinėje kiek siauresni), ir mažybinių priesagų vartojimas. Mums, kazliniams, *peilùkas, žąsùkas* atrodydavo svetimoki palyginti su savais „minkštais“ *peiliùkas* ir *žąsiùkas*.

6. Kazlų Rūdos šnektos savitumas. Žinant, kad daug kur Lietuvoje kas kaimas tai vis sava tarmė, jungti į bendrą darinį vieną nuo kito per 20 km nutolusius kaimus (pvz., tarp Gaisriū va-

[17] Mano seneliai iš tėvo pusės į Gaváltuvos apylinkes (Čỹstą Būdą) buvo atklydę iš Pilviškių apylinkių ir mama sakydavo, ir mes jautėme tėtės kalbą esant truputį „statesnę“.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

karuose ir Gudėlių rytuose) gana rizikinga. Tad kuo remiantis nusistatyta Kazlų Rūdos šnektos teritorija ir ribos?

Pirmiausia tuo, kad Kazlų Rūda bent 8–9 dešimtmečius yra socialinis, ekonominis, religinis ir dvasinis kultūrinis aplinkinių vietovių gyventojų traukos centras. Paskelbus nepriklausomybę 1918 m. Kazlų Rūda iš nedidelio kaimo kūrėsi daugiausia išeivių iš Bebrùliškės, Gaváltuvos, Nedélberžio, Ąžuolų Būdõs ir gretimų kaimų rankomis iš valdžios įsigytuose sklypuose[18]. Vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, nuo rusų vežimų į miestelį atbėgo nemaža ūkininkų, per karą ir pokariu medienai vežti į Vokietiją ir Rusiją, taip pat įvairiems miško pramonės darbams buvo pritraukta daug apylinkių darbininkų ir šitaip per dvi tris kartas tos traukos jėgos leido formuotis savitai miestelio šnektai. Būdingiausias jos bruožas – nedidelių skirtumėlių šalinimas ir vienijimasis į „vidurkinę“ savarankišką bendruomenę, kalbančią tam tikra anttarmine kalba, mokslo kalboje vadinama supradialektu.

Nereikėtų manyti, kad supradialektas yra šluote iššlavęs visus tarminius dalykus. Visiškai ne, – išlieka visos bendrosios kapsų ypatybės ir tie atvejai, kurie sutampa, pavyzdžiui, išeivių (ar jų vaikų) iš rytinių ir iš vakarinių šnektos ploto dalių, o niveliuojasi smulkesni skirtumėliai ir, be abejo, atsiranda naujų – „vidurkinių“, tik tam supradialektui būdingų reiškinių. Šitaip dabar, pavyzdžiui, prielinksnio *in* ir priešdėlio *in-* vartojimas Kazlų Rūdoje jau laikomas svetimu dalyku, kitoniškumu, nors sporadiškai senesnių žmonių jie pavartojami vakarinėje šnektos dalyje ir nėra visai reti rytinių kaimų žmonių kalboje. Reikėtų žinoti, kad Kazlų Rūda yra daugelio fonetinių ypatybių (skiriamųjų šnektų bruožų) susikirtimo mazgas ir todėl jos bendruomenės kalboje ypač linkstama apibendrinti. Tą apibendrinimą dar labiau skatina bendrinė kalba, kuri kaip prestižiškiausia lietuvių kalbos vartojimo apraiška daugiausia lemia apibendrinimo kryptį.

Kazlų Rūdoje įdomiai klostosi tvirtapradžių dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur* tarimas. Vakarinėje šnektos dalyje jie tariami su pirmaisiais trumpais sandais, bet ne tokiais plačiais kaip zanavykų, o rytiniame plote – pailgintais (Ąžuolų Būdoje) ir į rytus vis ilgesniais. Kazlų Rūdoje dabar vyrauja tarsi tarpinis tarimas: vidurinė ir jaunesnioji karta taria vos vos pailgintą siaurėlesnį negu vakarinėje dalyje, bet platesnį negu rytinėje dalyje, artimą dabartinės bendrinės kalbos radijo ir televizijos bei teatro vartosenai. Tiesą sakant, ir pačių vyriausių bei vyresnių tarmės žmonių kalboje jau beveik neįmanoma aiškiau nustatyti tikslesnių tų balsių skirtingo tarimo matmenų, nes žmonių bendravimas tiek tarpusavyje įvairioje socialinėje ir dvasinėje veikloje, tiek nuolatinė sąsaja su bendrinės kalbos vartosena įvairiomis komunikacijos priemonėmis prigimtiniams tarmės dalykams daro didesnį poveikį, negu mes iki šiol įsivaizduodavome.

Taigi galima sakyti, kad Kazlų Rūdoje yra bent trys kartos, kurioms miesto supradialektas jau prigimtinis: tai XX a. 3–4 dešimtmetyje gimę kazliniai, 5–6 dešimtmečio gimties žmonės ir 7–8 dešimtmečio Kazlų Rūdos gyventojai. Kaip žinoma iš teorinių kalbų mokslo apibendrinimų, tokių trijų kartų santalkai visiškai pakanka suformuoti savitą kalbinę sistemą ir kalbėti vadovaujantis joje išsikristalizavusiais kalbos dėsniais. Ši vartosena perduodama pačiai jauniausiai kartai kaip visai susiformavusi sistema. Tiesa, jaunesnių

[18] Kviklys B., *Mūsų Lietuva*, t. III, p. 248.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

kartų kalboje atsiranda ir naujų, anksčiau nebuvusių kalbos reiškinių ir tie pokyčiai stiprėja, bet jie galimi tik todėl, kad vyresnės kartos jaunesniesiems yra perdavusios jau susiformavusį standartą. Iš tų naujovių galima paminėti, pavyzdžiui, ilgojo plačiojo balsio *e* siaurėjimą (tariama *vaikᵉlis*, *gyvᵉnimas*, *džᵉaūgiasi* ir pan.)[19] arba naujai besiklostančią jaunesniųjų sakinio intonavimo sistemą (gerokai banguotesnę negu vyresnių kartų, nes ir sakiniai imami skaidyti kitaip negu tai darė vyresnieji[20]).

Tuo tarpu kaime vyksta priešingi procesai. Galima sakyti, kad mirtiną smūgį tradicinei tarmei yra sudavę masiniai vežimai į Rusiją ir ūkininkų suvarymas į kolektyvinius ūkius, taip pat vėliau įvykdyta melioracija. Dėl naujesnių laikų žmonių mobilumo vis rečiau pavyksta rasti patikimų tradicinės tarmės atstovų, mažiau paveiktų bendrinės kalbos. Iš „Kazlų Rūdos šnektos žodynui" įrašinėtų kelių šimtų informantų tokių pavyko atrasti tik keletą. Tie, pastoviau gyvenę gimtosiose vietose nuo pat gimimo dienos, irgi būna paveikti mokyklos, laikraščių, radijo, dabar televizijos kalbos. Galima sakyti, kad net iš vyriausio amžiaus tarmės atstovų „grynų" tradicinės tarmės reprezentantų jau nebėra. Tiek kaimuose, tiek didesnėse gyvenvietėse ir miesteliuose jau įsigalėjusi ne tarminė, tikrai tradicinė, o daugiau ar mažiau prie bendrinės kalbos priartėjusi **pusiau tarminė** kapsų kalba.

7. Bendrinės kalbos poveikis. Bendrinė kalba yra padariusi didžiulį poveikį tradicinei Kazlų Rūdos šnektai. Antanas Salys, kalbėdamas apie zanavykų tarmę, yra sakęs, kad „dėl jos fonetinio ir morfologinio artimumo labiau nei kitos tarmės veikiama bendrinės kalbos"[21]. Tie patys poveikiai būdingi, gal net būdingesni visai kapsų tarmei: bendrinė kalba yra privertusi nemažai keistis šnektos morfologiją, šiek tiek sintaksę, o didžiausias poveikis matyti šnektos žodynui. Šiandien norint atsekti tradicinį paveldėtąjį žodyną jau reikia didelių pastangų, tiesiog specialios kalbos archeologijos. Mažiausiai bendrinės kalbos yra paveikta šnektos fonetika ir, galima sakyti, tai yra vienintelė kalbos vartojimo sritis (lygmuo), kur šnektos sistema kinta pagal savo pačios, o ne pagal mišrius savo ir bendrinės kalbos dėsnius.

Taigi žvelgiant į šnektą šiuo atžvilgiu reikia daryti išvadą, kad Kazlų Rūdos šnekta dabar funkcionuoja ne taip kaip gryna tradicinė tarmė, o kaip naujas pusiau tarminės kalbos modelis, išlaikęs labai skirtingus santykius su tradicija įvairiuose kalbos struktūros lygmenyse. Todėl dabartinę šnektą ir galima aprašyti tik pagal dabar funkcionuojančią, o ne buvusią jos vartoseną. Šnektos kaip kalbinio vieneto sąlygiškumas dar padidėja, nes nykstant tradiciniams skiriamiesiems požymiams gretimos šnektos vis artėja vienos prie kitų ir ima funkcionuoti kaip pluoštas šnektų su traukos centrais didesniuose miestuose. Tą artėjimą lemia kaip tik bendrinės kalbos vartosena. Pavyzdžiui, būdinga, kad beveik visame kapsų plote vengiama ryškiausios kapsų ir zanavykų skiriamosios ypatybės kapsavimo. Kapsų vardą bus paleidę zanavykai, nes jie nekapsuoja, ar kitos gretimos nekapsuojančios šnektos, o dėl kokios savo šnektos ypatybės pravardžiuojamas žmo-

[19] Teiginys, kad tas siauras padvibalsinamas *ie* laikomas pačia „suvalkietiškiausia" ypatybe (žr. *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*. Mokomoji knyga, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 95) yra iš piršto laužtas. Vyresni kaip 70 m. ir kapsai, ir zanavykai taria įprastą, bendrinei kalbai artimą balsį *e*. Siaurinimo atvejų galima rasti ir 50–70 m. tarmės atstovų kalboje, bet daugiau sporadiškų individualių, ne sistemiškų. Sistemiškiau, bet irgi ne visuotinai, siaurinama tik jaunesnių žmonių.

[20] Šių ir kitų naujų reiškinių dar negalima išsamiau apibūdinti, nes kol kas nėra jokių tyrimų.

[21] Salys A., *Raštai*, t. 4, 1992, p. 327.

© *www.llt.lt*
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

gus visada stengiasi jos vengti. Šitaip kapsuose jau tik užsimiršus ir tik savųjų tarpe dar pavartojami žodeliai *kap, tep* ir vietoj jų dažniausiai sakoma *kaip, teip*. Kapsams būdingi prieveiksmiai *kaži kàp, kaži kuř*, įvardis *kaži kóks, -ia* pagal bendrinę kalbą imami vartoti sutrauktinės formos, bet beveik visuotinai sakoma tik *kažkaĩp*, o ne *kažkàp*. Dėl tam tikrų asociacijų bendratis *pýti* keičiama *pìnti*, o paskui ją *gýti, skýti – gìnti, skìnti*. Dar įdomesnis kai kurių sudurtinių žodžių likimas. Antai *šalìgatvį* šnekta iš bendrinės kalbos bus pasiskolinusi XX a. pirmoje pusėje ir pritaikiusi prie savo sistemos – *šalýgatvis*, kaip *akýplėša, akýstata, savýveikla, savývartė* ir kt. Dabar dėl bendrinės kalbos poveikio ilgojo jungiamojo balsio atsisakoma ir jį pavartoja tik vyresni žmonės, o šnekta jau apibendrina bendrinei kalbai būdingas formas su *i*.

Taigi norint apibūdinti dabartinę šnektos kalbinę sandarą būtina žiūrėti per dabartinės jos vartosenos prizmę, kuri ne tik leistų pastebėti tradicinius jos elementus, bet ir sudarytų sąlygas matyti naujesniuosius jos dalykus, kitaip sakant, rodytų šnektą ne kaip sustabarėjusį darinį, o atskleistų ir įvairiopus jos dinamikos polinkius. Tačiau atskaitos taškas visada turės subjektyvų pobūdį – jis priklausys nuo aprašinėtojo požiūrio, pirmiausia nuo jo šnektos pažinimo laipsnio, taip pat nuo aprašinėtojo pasirenkamos metodikos, galų gale nuo jo amžiaus, kuriam savosios kartos vartosena visada yra pati didžiausia vertybė.

8. Kazlų Rūdos šnektos ypatybės.

8.1. Fonetika. Šnektos fonemų sistemą sudaro 11 balsinių fonemų:

a·	e·	a	e
o·	ę·	ɔ	
u·	i·	u	i

Ji panaši į bendrinės kalbos fonemų sistemą, tik joje nėra kai kurių kalbininkų bendrinei kalbai teikiamo ilgojo balsio *ė* [ę·] trumpojo atitikmens, esą vartojamo tarptautinės kilmės žodžiuose (pvz.: *elektra, ferma* ir pan.) – šnektoje jis visiškai sutampa su savų žodžių trumpuoju balsiu *e*, pavyzdžiui, *feřmą* tariame *e* visai tokį pat kaip žodyje *keřpa.*

Išskirtinis šnektos balsių sistemos bruožas, kaip jau buvo minėta, itin ryški ilgųjų ir trumpųjų balsių priešprieša visose fonetinėse padėtyse. Ypač nekirčiuota padėtimi (ir nekirčiuotu žodžio galu) šnekta kaip ir visi kapsai ir zanavykai ryškiausiai ir skiriasi nuo kitų šnektų ir tarmių. Be to, tą skirtumą paryškina šnektos balsiai *o* ir *ė* [ę·], kurie, būdami labai įtempti ir siauri, nė vienoje tarimo fazėje nedvibalsinami ir ypač daug prisideda prie tarminės tarsenos išlaikymo. Ta tarsena, arba akcentas, toks ryškus, kad be didesnių pastangų leidžia atpažinti kapsą ir zanavyką kitoje kalbinėje aplinkoje.

Kazlų Rūdos šnektos balsių vartojimas kinta pačios šnektos balsių sistemos viduje, o ne dėl kokių bendrinės kalbos balsyno įtakų. Tai rodo balsių *o* [o·] ir *ė* [ę·] likimas tam tikrų žodžių uždarose galūnėse. Ilgasis balsis *ė* neturi trumpojo atitikmens, todėl jis išlaikomas visose žodžio padėtyse, pvz.:, *lę̃·tas, katę̃·, sã·kę̃·; gėlę̃·m* (dgsk. įn.), *sãkę·m, gėlę̃·m* (dgsk. naud.), *suknẽlę·m* (dgsk. įn. ir naud.). Tuo tarpu ilgasis balsis *o* turi trumpąjį atitikmenį, pažįstamą tam tikruose žodžiuose, daugiausia skoliniuose (pvz.:, *švɔ̀las* „kas negrabiai, neatidžiai ką dirba“, *šɔ̀cas* „toks senovinis šokis“, *tɔ̀nas* „tona, svorio matas“, *kapɔ̀ri·tis* „dvėsti, stipti“, *i·sikl'ɔ̀pi·ti* „įsimylėti“,

© www.llt.lt

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

uškrȍsi˙ti „užduoti sunkų darbą“), kai kuriuose savos kilmės prieveiksmiuose (pvz., *vakarȍp, veln'ȍp*), todėl tie [*o˙*] ir [*ɔ*] varijuoja uždarose galūnėse, pvz., *kõ·l, tõ·l, šakõ·m, sã·ko·m* ir naujesni *kɔ̃l, tɔ̃l, šakɔ̃m, sākɔm* ir dar toliau *sã·kum, prã·šum*.

Priebalsių sistema irgi artima bendrinei kalbai. Iš vartojimo savitumų galima nurodyti ištisinį priebalsių kietinimą ir minkštinimą prieš tam tikros rūšies balsius. Žodyje *kalba l* kietas, nes eina prieš kietąjį *b*, o šis prieš užpakalinės eilės balsį *a*. Prieš priešakinės eilės balsius bus minkšti abu priebalsiai: *tu kal'b'ì, jú·s kal'b'ę́·jo˙t*. Šis reiškinys būdingas visoms priebalsių grupėms, nesvarbu kokioje padėtyje jos būtų vartojamos (išskyrus atvejus prieš aiškią pauzę – ten visi priebalsiai kieti). Pvz.: *pã·gal' vìška˙; gá.l' iñkim; negá.l'; ištì·lę́·t, skaĪ̃'p't' nætur'ù kadà* ir pan. – bendrinėje kalboje čia visur, t. y. tarp dviejų žodžių, jau nusistovėjęs kietųjų tarimas.

8.2. Morfologija. Kazlų Rūdos šnektai, kaip ir kitoms kapsų šnektoms, būdingos kai kurių vienskiemenių žodžių sutrumpėjusios formos, pvz., *dá (dar), vẽ (vėl)*, taip pat kai kurių linksnių ir asmenų sutrumpėjusios galūnės. Antai *o* kamieno vyr. giminės vienaskaitos vardininkas su iškritusiu balsiu pasakomas tik kartais, pvz., *vaĪ̃ks, výrs, niẽks*, bet mažybinės formos *sandėliùks, paršiùks, viščiùks* ir kt. gana dažnos, beveik norminės. Iš kitų linksnių visuotinai sutrumpėjęs dgsk. naudininkas, pvz., *vaikám, výram, gyvuliám, mergaĪ̃tėm, várnom, akìm, sūnùm* ir pan. – tarimas su *s* jau reiškia aiškų perėjimą prie pusiau tarminės (ar bendrinės) kalbos. Taip pat sutrumpėję vietininkai: *glėbỹ, daržiùky, gìrio, dėžẽ, ùpė, širdỹ, daržuõs, kambariuõs, mėdžiuos, tuĩrguos* ir pan. Ilgosios vietininkų galūnės kartais pasakomos senesnių žmonių arba ir jaunesnių, kai to prireikia sakinio ritmikai. *U* kamieno vnsk. vardininkas trumpėja tik iš dalies (*tuĩrguj*), o *i* kamieno daugiskaita visai netrumpėja (*akysè, akisè*).

Kur tik įmanoma, vienu skiemeniu sutrumpėjusios asmenų formos, pvz., *bė́gam, bė́gat, bė́gom, bė́got, bė́gdavom, bė́gdavot, bė́gsim, bė́gsit, bẽ̃gtumėt* (bet *bẽ̃gtume*). Būdinga trumpesnė tariamosios nuosakos vienaskaitos I asmens lytis (*bẽ̃gčia, važiuõčia*), bet ją vis labiau stumia bendrinė forma (*bẽ̃gčiau, važiuõčiau*). Plačiausiai vartojama sutrumpėjusi bendratis kaip visuotinė, pvz., *bė́gt, rašýt* ir t. t. Senų žmonių kalboje, tautosakoje dar pasitaiko senesnė bendraties forma – *bė́gtie, važiúotie* (*Mesk, broleli, rašytie, aik grėblelį taisytie*). „Įprastinė“ forma su *-i* (*bė́gti, važiúoti*) nėra svetima, bet ji pasakoma daugiausia ritminiais stilistiniais sumetimais ar be kokių aiškesnių dėsningumų ir ypač jaunesnių žmonių kalboje.

Kitas platus reiškinys, būdingas apskritai visai lietuvių kalbai ir praeityje, ir dabar, yra vadinamasis kamienų, arba paradigmų, mišimas. Šio reiškinio tyrimas gali daug pasakyti apie tam tikrų kalbos reiškinių raidą, įžiūrėti tam tikrų kitimo polinkių.

Šiame straipsnyje neįmanoma plačiau nušviesti šio reiškinio dėl didelės jo apimties (tai specialaus tyrimo objektas), todėl reikia tenkintis keliais akivaizdesniais pavyzdžiais. Antai minėtasis vietininkas *daržiùky* bendrinėje kalboje atitinka formą *daržiukè*, nes vardininkas yra *daržiùkas*, plg. *dařžas – daržè*, o galūnė *-y(je)* yra atėjusi iš kito kamieno, plg. *patvorỹs – patvorỹ(je)*. Arba veiksmažodžio es. laiko III asmuo yra *žiũri*, kaip *tỹli*, bet kiti asmenys jau skiriasi: *tyliù*, bet *žiū́rau* (kaip *spáudau*, *láužau*) – ištisai reguliari šnektos forma, ir *tylì*, bet *žiū́rai* (kaip *spáudai, láužai*) – ne tokia visuotinai reguliari, bet šiaip jau įprasta forma, konkuruojanti su *žiūrì*. Tačiau jeigu kas šnektoje pasakys *žiū́ro* (reguliarų su *žiū́rau, žiū́rai*), bus suprastas kaip kitatarmis, svetimas arba atėjęs iš prasčiokiškos aplinkos.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Tai akivaizdžiausi šio reiškinio pavyzdžiai. Jų yra labai daug. Antai daiktavardžių *dantỹs, dañčio, debesỹs, dẽbesio* daugiskaitos naudininko lauktume su galūne *-am* (plg. *grėblỹs – grėbliám, pakraštỹs – pakraščiám*), bet turime išlikusią senąją *i* kamieno galūnę *im* (*dantìm, debesìm*, plg. *stotìs – stotìm, pušìs – pušìm*).

To paties *i* kamieno vienaskaitos įnagininko galūnė atsiradusi iš *ia* kamieno: *po akià, su šìrdžia, su žuvià*. Pusiau tarmine kalba kalbantys žmonės čia jau pasako *po akiñ(ì), su širdiñ(ì), su žuviñ(ì).*

Panašus, bet jau kiek kito galo reiškinys yra veiksmažodžių priesagų *-ę́ti, -ýti (-íti)* likimas. Jų perėjimą prie bendrinių *-énti, -ìnti* (su *n*) lemia ne tik vidinė kitų formų analogija su *n* (*gyvẽna, augìna, gyvẽno, augìno*), bet ypač išoriniai socialiniai veiksniai. Antai *gyvénti* skatina socialiai stiprus *gyvéntojas*, naujadaras *sugyvéntinis*, o *augìntinis* šnektoje nėra socialiai reikšmingas, todėl dažniau vartojamas *augýtinis*. Apskritai daugiaskiemeniai veiksmažodžiai linkę daugiau išlaikyti tarmines priesagas, o dviskiemeniai mažiau, plg. *sę́ti – sénti, gýti – gìnti, pýti – pìnti*. Tokį jų polinkį lemia daugelis tiek vidinių, tiek išorinių veiksnių.

Iš įdomesnių morfologijos reiškinių dar galima paminėti veikiamųjų esamojo laiko dalyvių būdvardėjimą (tiksliau – būdvardišką jų vartojimą) ir kai kurių iš jų daiktavardėjimą. Kazlų Rūdos šnektoje įprasta vartoti (ir savotiškai – pagal 3[b] kirčiuotę kirčiuoti) žodžius *tikintỹs, tikintì*, daugiskaita irgi *tikintì* (*jie visi tikintì*), *išgeriantỹs, -ì, pageriantỹs, -ì* ir kt. Tik būdvardiškai pasakoma *jiedu yra pasilaikantì* (ir *pasilaikantỹs, pasilaĩkanti*), *pasiturintỹs (*ir *pasitùrinti*).

Vienas iš pačių įdomiausių žodžių sandaros (ir darybos) dalykų yra prielinksnių ir atitinkamų priešdėlių likimas.

Antai dalis prielinksnių turi trumpuosius balsius – *iš, su, už*, dalis ilguosius (arba dvibalsius) – *apie, į, no (nuo), pro, prie*. Eidami veiksmažodžių priešdėliais jie ir kiti, neturintys tiesioginių priešdėlių atitikmenų, bendrinėje kalboje visi yra su trumpaisiais balsiais, pvz., *ap-rašýti, at-vẽrsi, iš-nèšti, nu-tekė́ti, pa-šálti, pra-tařti, pritařti, su-tařti, už-kąsti*. Kai iš veiksmažodžių daromi daiktavardžiai, bendrinėje kalboje daugumas priešdėlių automatiškai pailgėję, išskyrus *iš-, su-* ir *už-*, pvz., *aprašýti : āprašas, atvęrsti : ātvartas, nutekė́ti : núotaka, pašálti : pāšalas, pratařti : prātaras, pritařti : prí̇etaras*, bet *išnèšti : ìšnaša, sutařti : sutartìs, užkąsti : ùžkandis*. Bendrinėje kalboje tėra vienintelės išimtys su ilguoju *ū neū́žauga* (pagal *ùždarbis, ùždanga* lauktina *neùžauga*) ir *sū́trauka*. Bet tiedu žodžiai yra Kazlų Rūdos šnektos (ir šiaip daugelio vakariečių) dėsningi darybiniai vediniai, tokie pat kaip *ū́ždarbis* (ir *ūždarbỹs*), *ū́žkanda* (*ū́žkandis*), *ū́ždanga, ū́žeiga, Ū́žgavėnės, ū́žkampis*, net *ūžúolaida*. O *sū́trauką* remia *sūtartìs* (*sū́tartį*), *nesū́manis* „nesąmonė“ ir kiti vediniai. Prie sistemos priderinami ir kito vedinio naujadarai: *ýšimtį, ýškamša, ýšspaudos*. Negana to, ir šių vedinių pamatiniuose žodžiuose (veiksmažodžiuose) plačiai tariami ilgieji priešdėlių balsiai nepaisant net to, ar jie kirčiuotame, ar nekirčiuotame skiemenyje, pvz., *ýšvežė, ýšvertė, ýšmušė, ýšgeria, yšmùš; sū́deda, sū́riša, sū́renka, sū́žeidė, sū́vežė; ū́ždegė, ū́ždraudė, ūžgáut, ūždègt, ūžmègzdavo, ūžsiráišioti*, net *ūž ū́kinyko, ūž Marijámpolės*. Tai tikriausiai labai senas reiškinys, kol kas mažai ištirtas. Pačioje šnektoje jis nesudaro griežtos sistemos, nėra visuotinis ir čia galbūt įžiūrėtinas bendrinės rašybos poveikis (ir senuosiuose raštuose paprastai nežymint balsių ilgumo arba žymint nenuosekliai šis reiškinys prastai atspindėtas).

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

8.3. Sintaksės srityje Kazlų Rūdos šnektai būdingi panašūs dalykai, kurie pastebimi apskritai laisvoje šnekamojoje, taip pat tarminėje kalboje. Tai pirmiausia nesudėtinga sakinių sandara, vyraujantis sakinių sujungimas (prijungimas gana ribotas), itin laisva žodžių tvarka (kai kuriais atvejais pažyminio ir pažymimojo žodžio ir ypač dažnai šliejamųjų žodžių tvarka). Sudėtingesnio pobūdžio kalboje (pasakojimuose) atsiranda sudėtingesnių sakinių, bet vis tiek sakiniai retai išplečiami daugiau negu antro laipsnio šalutiniais sakiniais.

Lietuvių kalbos tarmių sintaksė apskritai mažai tirta, nėra nė vieno išsamesnio kokios tarmės sintaksės aprašo, tik kai kas kai kur pakrapštyta. Aukštaičių vakariečių kauniškių čia padaryta dar mažiau. Antai ji beveik neliesta šio straipsnio 4-me skyrelyje minėtuose darbuose. Kartais ne visai aiškūs, ne iki galo ištirti tarminiai faktai lengvai paskelbiami kaip kitų kalbų sintaksės poveikio rezultatai ir šiaip iš to padaroma netikėtų išvadų.

Dabar įsigalėjusi nuomonė, kad vakariečių plačiai vartojamas neiginio galininkas (galininkas su neigiamu veiksmažodžiu) vietoj bendrinei kalbai teikiamo kilmininko esantis atsiradęs dėl vokiečių kalbos poveikio ir šitokia tiesioginė konstrukcija paskelbta didžiąja kalbos klaida. Bet daugeliui vakarinių šnektų visai savi, pavyzdžiui, tokie Kazlų Rūdos šnektos pavyzdžiai: *nedarinėk duris; jis mane netrivoja; neaikvok jiegas be reikalo; nieks nė pirštą neprikiša; išsilaikėm, mus neišvežė; neims velnias savo vaiką; nemačiau per dvidešim metų Antanuką girtą; Dą neapsukau nė pusę eilelės* (daina) ir daugelis kitų. Tai būdinga ir tiesioginėms konstrukcijoms, ir netiesioginėms (su teigiama bendratimi, pvz., *Meluot negaliu, teisybę sakyt nenoriu*). Galima teigti, kad tai visuotinė, tvirta šnektos norma; ji tokia gaji, kad dažnai prasimuša ir į bendrine kalba kalbančių žmonių kalbą (net į pačių „griežtųjų" kalbininkų vakariečių vartoseną).

Kitas reiškinys, taip pat keliantis daug klausimų, yra vadinamasis tikslo galininkas, bendrinėje kalboje laikomas kalbos klaida. Šnektos atstovams būdingas galininkas, o ne kilmininkas, o pastarojo pavartojimas gali būti ir mūsų laikų padaras. Pvz.: *Ainu žentą* (plg. *žento*) *išleisti*; *Kunigas su stula aina šliūbą* (plg. *šliūbo*) *duoti*; *Jis ais naktį jį* (plg. *jo*) *apiplėšti*; *Vakare išvažiavo daktarą* (plg. *daktaro*) *parvežt* ir t. t. Šnektoje savotiška tikslo ir paskirties raiška, šiaip yra visokių įdomių žodžių derinimo ir valdymo dalykų, kurie tyrėjams kelia daug klausimų. Pavyzdžiui, iš žodžių valdymo atkreiptinos akys į šiuos įdomius atvejus: *Dabar dvynukus sulaukė; Susilaukė mergaitę* (visuotinė vartosena) arba *Iš ryto jau aš trūsiu gyvulius* (tiesioginis valdymas).

Visuotinai žinomas poetės sakinys *Apšerkšnijęmūsų žiemos* bendrinės kalbos neutraliųjų stilių reikalavimu būtų *apšerkšnijusios žiemos*. Tas gimine nederinamas pažyminys (tiksliau – vyr. giminės apibendrinimas) yra visuotinė pietinių vakarų aukštaičių norma, pvz., *prinokę uogos, nusvirę kasos, užkritę akys* ir t. t. Kitoks nederinimo atvejis būtų pavyzdžiai: *Du broliai mirė, dą mes aštuoniese yra* (bendrinėje kalboje *mes – esame*); *Pažiūrė, kad aš yra* (plg. *esu*), *i neužėjo* ir kt.

Tie keli pavyzdžiai rodo nemažą šnektos sintaksės įvairovę ir ypatingumą. Jie teikia mintį toliau ieškoti bendrinės kalbos atžvilgiu atrodančių nepaprastybių, jas tirti, mėginti vertinti. Visa tai galėtų duoti daug atsakymų dėl įvairių konstrukcijų kilmės, užvesti ant kelio tirti pačios šnektos ir visos tarmės kilmę, geriau įžvelgti mūsų pačių šaknis ir visos tautos praeitį.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

8.4. Žodynas yra plačiausia, bet sunkiausiai apibūdinama kalbos sritis. Jeigu kalbėtume apie kilmę, tai didžiąją jo dalį sudaro paveldėtieji žodžiai – nuo amžių išlaikytas per kartų kartas perimtas žodynas, paprastai toks, koks vartojamas ir bendrinėje kalboje, bet toli gražu ne visas. Kiekvienos tarmės žmonės turi specialių žodžių smulkiausiems savo aplinkos ir buities daiktams pavadinti. Antai koks vežimas, ratelis, staklės turi dešimtis žodžių jų dalims įvardyti. Šitaip kiekvienas daiktelis, mažiausia smulkmena (gėlė, žolė, grybas, krūmas, medis, žemė ir t. t.) nelieka nepavadinta ir daug kur čia slypi senų senovė, savitas tikrovės vertinimas, bendruomenės pasaulėjauta.

Tarmėse dažnai savaip, labai specifiškai pavadinami įvairūs veiksmai. Tų veiksmų įvardijimo būdų yra daug. Antai vieni veiksmai pavadinami neutraliai, pvz.:, *eĩti, dìrbti, miegóti, kláusti, sakýti* ir t. t., t. y. jais pasakomos tam tikros universalijos, kurios verčiamos eina per visas pasaulio kalbas. Kiti turi kokią nors stilistinę žymą, dėl kurios bendroji sąvoka konkretėja, darosi savita. Pavyzdžiui, koks veiksmažodis *plušėti* ne tik reiškia universalią sąvoką *dìrbti*, bet ir nurodo atkaklaus darbo, tam tikrų pastangų reikalaujantį veiksmą. Toji papildoma žyma gali nurodyti ir veiksmo intensyvumą, tęstinumą, trumpumą ir daug kitokių požymių. Visos tos žymos, arba leksikologijoje vadinamosios semos, kiekvienoje šnektoje sudaro savitą sistemą, reiškia tarpusavio santykius ir tai leidžia pamatyti tos šnektos savitumą, išskirtinumą iš kitų šnektų ir tarmių.

Be savito daiktų, reiškinių, veiksmų įvardijimo, kiekvienoje šnektoje matyti tam tikri būdai savaip pažymėti daiktą (būdvardžiai, dalis dalyvių), apibūdinti veiksmo aplinkybes – kur, kada, kaip, kokiu būdu kas vyksta (prieveiksmiai), nurodyti skaičiavimo sistemą ir būdus (skaitvardžiai), vardų keitimo būdus jų atitikmenimis (įvardžiai), trumpai išreikšti įvairiausius nusiteikimus (jaustukai, ištiktukai). Daugelis čia minėtų stilistinę žymą turinčių žodžių yra vadinami emocine ekspresine leksika ir ji tam tikra dalimi teikia informacijos apie kiekvienos tarmės, patarmės ar šnektos savitumą, rodo pasaulėjautines nuostatas, tik sau vienokiu būdu reiškia tikrovę.

Štai keli tokios leksikos pavyzdžiai. Niekas negali būti tikras, kad minėsimi žodžiai būdingi tik Kazlų Rūdos šnektai, bet kolei kas jų iš kitų šnektų kaip ir nėra užrašyta – rodos, tik Kazlų Rūdos apylinkių žmonės galėjo taip pasakyti: *Jeigu bus koks* ***išvadà****, tai tuoj išves iš kelio* – mano užsirašyta iš mamos. Arba: *Tai tik pinigų* ***laidžià;*** *I keiksmas, i* ***lõsmas,*** *viskas, paskui susigerina; Žalia giružė,* ***klesna*** (išsiskleidusi) *liepužė tai mano nakvynėlė* (čia prisimintinas ir veiksmažodis: *O kapai, o žydi, o* ***klẽsčia***, t. y. gražiai išpuošti, gėlės net virsta į šonus); *Kai pastiprino* (suleido vitaminų), *tai dabar tokia* ***žvavà*** (energinga, žvali); *Rūtos jaunystė(je), o paskui jau jos* ***apsibrỹsta;*** *Kai dirbi, kai* ***įsitikini*** *į tą darbą, tai visai kitaip*; *Susilaužai,* ***susikaniũliji****, tai visai nepajiegi (dirbti)*; *Va jau koks šitos kojos va nagas, jau toksai* ***susikriaukšlė́jęs***; *Uodegutės* ***plèksi****, ausiukės* ***plèksi;*** *Jau akys* ***prakiùto****, tai i statosi vyrai*. Ir taip toliau, ir panašiai. Jų rieškučiomis galima semti „Kazlų Rūdos šnektos žodyne“.

Ne mažiau įdomi žodyno dalis yra frazeologizmai – sustabarėję žodžių junginiai, turintys iš šalies netikėtą (nelogišką), bet vartotojams visai aiškią perkeltinę reikšmę. Pvz., sakinyje *Aš tų salotų turiu per akis, raukis kiek nori* žodžių junginys *(turėti) per akis* nepaaiškinamas jokiais kalbos logikos dėsniais, bet jis kalbą daro raiškią, gyvą, pagaulią.

© *www.llt.lt*
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Frazeologizmai – tikros kalbos puošmenos, gyvieji kalbos perlai.

Frazeologizmų yra įvairių rūšių, jų pasidaryta įvairiausiais būdais. Didelę frazeologizmų grupę sudaro vadinamieji somatiniai frazeologizmai, tai yra tokie, kurių vieną, paprastai pagrindinį žodį sudaro įvairūs kūno dalių pavadinimai. Antai keletas pavyzdžių. *Akis: Aš an to pusbrolio kartais, būdavo,* ***akies neturiu****; Tose knygose ir* ***atsidarė akys****; Kaip bus pradėt gyvęt po vestuvių, juk* ***akių plote*** *negalima apsivest; Kaimynas kasdie* ***akis prisipylęs****;* ***Neversk akių****, pati viską mačiau; Lauk,* ***velnio akį*** *jis tau pasakys. Kaklas: Dabar i gėrymą neša, i* ***an kaklo joja****, bile vyras; Tų darbų visi krauna* ***iki kaklo****; Šituos namus pasistatėm, net* ***kakle*** *buvo* ***kartu****. Koja: Pamatysi, kaip tave tas [daktaras]* ***an kojų pastatys****; Gerai dą* ***įkirtau į kojas****, i jau tę; Aš tę Skriaudžiuose* ***prie*** *tėtės* ***kojos*** *buvau* (t. y. buvau nesavarankiškas). *Koserė: Nenoriu aš to vaiko, amžinai* ***koserę paleidęs****.* Šie keli pavyzdžiai jau apibūdina šnektos kalbą, rodo žmonių mąstymo vingius ir apibendrinimo būdus. Jeigu pavartysime „Zanavykų šnektos žodyną“, galėsime spėti, kad Kazlų Rūdos šnektoje frazeologizmų turbūt ne mažiau negu zanavykuose.

Dar viena įdomi žodyno sritis – įvairūs palyginimai, šiaip vaizdingi posakiai, priežodžiai, pertarai, visokie vaizdingi įterpiniai, kuriais reiškiama žmogaus nuomonė, parodoma charakterio ypatybių, pagaliau jie atspindi bendruomenės psichologiją ir pasaulėjautą.

Iki šiol, rodos, nebuvo plačiau tirti minėti įterpiniai. Kazlų Rūdos šnekta stebina jų gausumu ir įvairove. Štai keletas įdomesnių pavyzdžių: *daryti: ką daryt (Varksta be mamos, ką daryt, pripras); ką darysi (Tep ir einam pakaitom (slaugyti), viena ateina, kita išeina, o ką darysi, Dieve, mama); nieko nepadarysi*; *galvoti: tu tik pagalvok, jūs tik pagalvokit, baisu pagalvot, negaliu pagalvot; klausyti*: *klausyk, klausykit (Kas čia dabar do per algos, tik an juoko, klausykit), paklausyk, paklausykit; klausti: (tu) neklausk, neklauskit; laukti: palauk(it) (Da aš palauk ne tiek žinau tu pasakų); manyti: tu tik pamanyk, pamanykit; sakyti: kaip sako, kaip sakyt, kaip sakant, sako (Aš, sako, ne tokių esu mačius); suprasti: supranti, suprask, supraskit, suprantama; žiūrėti: žiūrėk, žiūrėkit, tu (pa)žiūrėk; žinoti: žinai, žinok(it), žinot, žinotum(ėt), žinoma, ką aš žinau* ir daugelis kitų.

Kaip jau minėta, kilmės požiūriu šnektos žodynas nevienalytis. Vertingiausia yra paveldėtoji leksika, frazeologija, įvairios vaizdinės raiškos priemonės. Bet kiekvienoje tarmėje yra nemažas kiekis skolintinės leksikos – skolinių iš kitų kalbų ir iš bendrinės kalbos. Skoliniai tiesiogiai rodo kalbos, tarmės ar šnektos santykius su gretimų kitų kalbų ar tos pačios kalbos kitų vartojimo atmainų žmonių kalba. Kada kapsų ir zanavykų kraštas priklausė Rytų Prūsijai, daug bendrauta su vokiečiais ir iš jų gauta nemaža vokiečių kalbos skolinių (germanybių). Per bažnyčią ir dvarus ėjo lenkų kalbos skoliniai. Carinės biurokratinės įstaigos paskleidė pluoštus rusybių. Sovietmečiu visokios naujovės – vertiniai ir skoliniai ėjo iš kolūkių raštinių į traktorininkų, melžėjų kalbą, o iš jų ir į visą šnektos vartoseną. Taigi šnektos žodynas toks ir yra – jis atspindi visus socialinius, kultūrinius ir dvasinius ja šnekančios bendruomenės gyvenimo pokyčius. Ir dabar, mūsų dienomis, viskas, kas ateina nauja į šnektą, tai vis susiję su žemės ūkio reforma, beatodairišku miško naikinimu, televizijos žvaigždžių posakiais, aukščiausių valdžios pareigūnų žargonu (tik stebėtis reikia, kaip aukščiausio šalies pareigūno paleista žargonybė *išdurti* (tai – *apmauti, suvystyti*) greitai buvo pasigautas kalbos naujovėms imlesnių ne tik miesto, bet ir kaimo žmonių).

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Pateikėjos Katrė Pupkienė, Antanina Butkeraitienė ir Leokadija Mikaliūkštienė

© *www.llt.lt*
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Ekspedicijoje Gavaltuvoje. Iš kairės: Marytė Slušinskaitė, Lina Brūzgaitė, Birutė Simanavičienė, Aldonas Pupkis. 2005 m. vasara

Išvykoje į tarmę. Iš kairės: Benita Lešinytė, Aldonas Pupkis, Birutė Simanavičienė, Lina Brūzgaitė, Gražina Narbutienė. Jūrė. 2003 m.

© *www.llt.lt*
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Pateikėjos:
Marija Urbonienė
ir Elena Ulevskienė-
Žumidienė

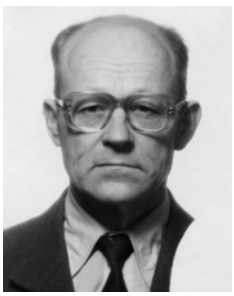

Pateikėjai:
Albina Pridotkienė,
Eugenija Barauskienė,
Vaclovas Kubilius
ir Elena Pažėrienė

© www.llt.lt

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Ir dabar, ir prieš tai pastaraisiais keliais dešimtmečias šnektos žodynas daugiausia pasipildo žodžiais ne iš kitų kalbų, o iš bendrinės kalbos. Tai lemia ne tik išaugęs bendrinės kalbos prestižas, bet ir labai nusilpusios kaimo kuriamosios kalbos galios (sunaikinus tradicinę kaimo bendruomenę). Žinoma, kalbą kuria ne tik kaimo, bet ir miestelių bei miestų visuomenė, tačiau jų santykiai su tradicine šnekta jau būna kitokie ir jie paprastai orientuojasi ne į ją, o į kitą stambesnę struktūrą, paprastai bendrinę kalbą. Stebint šį skolinimosi procesą galima įsitikinti, kad tas pasiskolintasis žodynas ne vienur ima stumti tradicinę leksiką ir ją stelbti, o su tuo stumiama į pakraščius, o paskui visai užmirštama toji žodyno dalis, kuri skiria vieną šnektą nuo kitų, apibūdina tarmių leksikos savitumą. Taigi reikia skubėti užrašyti viską, kas gali greitai išnykti ir nusinešti į užmarštį daugelį mūsų mąstymo, kalbėjimo ir saviraiškos paslapčių.

Baigiant šią trumpą Kazlų Rūdos šnektos žodyno apžvalgą reikia pasakyti, kad ši šnekta yra palyginti labai gryna. Pavyzdžiui, joje gerokai mažiau vokiškos kilmės skolinių negu zanavykų tarmėje. Šnekta sėkmingai kratosi bažnytinio feodalinio žargono palikimo – įvairių slavybių ir jau net seniausių žmonių kalboje neišgirsi jokių *liekarstvų, patrovų, tavorų, uslanų, zerkolų* ir kitų panašių atneštinių iš svetur žodžių. Tai rodo šnektos ir tarmės žmones esant didelės kultūros ir gerai suvokiant, kurlink eina mūsų kalba. Reikia didžiuotis mūsų žmonių šviesumu, dideliu noru kalbėti taisyklingiau. Iš tiesų nėra didesnio džiaugsmo, kaip girdėti kokią mažai mokslo ėjusią, ligų apniktą močiutę, kuri prabilusi atveria tiesiog neišsenkamą nuostabios kalbos ir jos perlų šaltinį, praskleidžia savo niekam dar nepasakotą gyvenimo istoriją, santykius su savo artimaisiais ir krašto bendruomene, parodo unikalų savo pasaulio supratimą ir jo vertinimą. Tokių puikių šnekėtojų, ir bemokslių, ir prasilavinusių, Kazlų Rūdos apylinkėse šimtai ir jiems visiems pridera mūsų visų nuoširdi ir neapsimestinė pagarba.

Literatūra ir šaltiniai

Būga Kazimieras, *Lietuvių kalbos žodynas*. I sąsiuvinis. Išleido Švietimo ministerija, Kaunas, 1924.

Girdenis Aleksas, Pupkis Aldonas, Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės (Prozodiniai požymiai), kn.: Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai*, t. 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 272–283.

Kazlauskienė Asta, Balsių kiekybės santykiai pietinių vakarų aukštaičių tarmėje, *Kalbotyra*, XLII(1), 1998, p. 61–77.

Kazlauskienė Asta, Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių kiekybė. Daktaro disertacija, Kaunas: VDU. 1998.

Kviklys Bronius, *Mūsų Lietuva*, t. 3, 2-oji (fotografuotinė) laida, Vilnius: Mintis, 1991.

Lietuvių kalbos atlasas, Lietuvos TSR Mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, atsak. red. Kazimieras Morkūnas, Vilnius: Mokslas, t. 1, 1977, t. 2, 1982, t. 3, 1991.

Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija, Lietuvos TSR Mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, red. Elena Grinaveckienė ir Kazimieras Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.

Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Sabaliauskas Algirdas, Juozas Senkus, *Lietuvių kalbos enciklopedija*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

© *www.llt.lt*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2009 03 16, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2009 03 16

Salys Antanas (Kalbos dalykų ir tautosakos užrašai Užnemunėje). NMMB RS F. 111-26.
Salys Antanas, *Raštai.* Lietuvių katalikų mokslo akademija, t. 1–4, Roma, 1979–1992.
Senkus Juozas, Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė. Filologijos mokslų kandidato disertacija. Vilnius: VU, 1955, kn.: Juozas Senkus, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, p. 47–202.
Senkus Juozas, Kai kurios kapsų ir zanavykų tarmių veiksmažodžio ypatybės, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. Serija A, 2(5), 1958, p. 127–155.
Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai, Mokomoji knyga, sudarė Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
Vėlyvis Kazys, Kapsų tarmės ribos ir jos pošnektės. Diplominis darbas, Kaunas: VDU, 1939. NMMB RS F. 63-103.
Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. IX, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
Zanavykų šnektos žodynas, t. 1–3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.
Zinkevičius Zigmas, *Lietuvių dialektologija*. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija (su 75 žemėlapiais), Vilnius: Mintis, 1966.

Straipsnio rankraštis gautas 2007 03 02, serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos įvertintas 2008 08 12, skelbti parengtas 2009 03 12.
Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Kazlų Rūda“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Anelė Vosyliūtė*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Aldonas Pupkis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (specializuotuose rinkinio skyriuose):
1. Straipsnio santrauka anglų kalba.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.